



امام ونگاهی دیگر به مبانی استنباط

فقه از آغوش حدیث سر برآورد و در دامن آن برآمد و رشد کرد. از آغازین روزهایی که اسلام آهنگ جاودانگی اش را فراز آورد و اصل «حلال محمد حلال الی یوم القیامة» و حرام محمد حرام الی یوم القیامة» زمانشمولی این دین را رقم زد و نصوصی چنان نشان داد که این دین تمام زوایای زندگی را می‌کاود و برای همه ابعاد آن سخنی برای گفتن دارد، مؤمنان و یاورمندان این آیین چگونگی نقشبندی زندگی خویش را از آن انتظار بردند و در چندی و چوئی رفتار اجتماعی و فردی خود دیده به سوی آن گشودند.

تحولات زندگی بشر، نیازها و خواسته‌های انسان، جاریها و حوادث زمانی همواره دین را در برابر سؤلهایی جدی و بنیادی قرار می‌داد و روشن بود که این همه در کنار آن داعیه سترگ خواستار حضور جدی و پاسخی درخور بود.

عالمان اسلامی همگام با زمان بر گستره و ژرفایی دانش فقه افزودند و همی کوشیدند تا فقه در جریان دیگرسانیهای زمان از پاسخگویی بازماند و از اینکه در برابر جستجوها، مواضع استواری رقم زند کوتاه نیاید.

قرن چهاردهم در نهادن سؤلهای بسیار، و افزون بر آن، دغدغه‌ها و اشکالهای فراوان در برابر توانمندی فقه و مآلآ دین در پاسخگویی به جاریهای زمان یکسر با سده‌های پیشین متفاوت است و به همین سان کششها و کوششهای عالمان و مفکران در برابر آن.

عالمانی چون علامه طباطبایی، شیخ محمد عبده، شهید مطهری، شهید سید محمدباقر صدر، دکتر صبحی محمصانی، دکتر یوسف قرضاوی و ... بر این مسائل اندیشیدند و راه‌حلهایی برای چگونگی همسویی تفقه و اجتهاد با جاریهای زمان و همبر ساختن استنباط و فقه با تحولات روزگار ارائه دادند.

پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی عینیت دین در جامعه و حضور فقه در جاریهای زمان را ملموس‌تر کرد و فقه را با سؤلهای بس جدی و موج افکنی رویاروی ساخت. برای همه کسانی که در سالهای پس از انقلاب در جریانهای فکری و فرهنگی و تحولات گونه‌گون اجتماعی حضور داشتند، این رویارویی روشن است و بازگویی آن لزومی ندارد. در این میان راهگشایها و جهت‌دهیهای قلّه‌سان بزرگ فقه و فقاقت و اسوه بی‌بدیل ژرفنگری و حریت، حضرت امام خمینی - رضوان الله علیه - افتخار آفرین است و شکوه‌زاد و در حافظه تاریخ فراموش ناشدنی و ماندنی. آن بزرگوار فلسفه وجودی فقه را آیین زندگی می‌دانست و می‌فرمود:

فقه تئوری واقعی و کامل اداره انسان و اجتماع از گهواره تا گور است.

روشن است که چنین گستره‌ای نیازمند دیدی است فراتر از معمول و نگاهی فرازمندتر از آنچه بوده است. از این رو آن پیشوای صادق و بیدار به فقیهان شورای نگهبان - که مسؤولیت سترگ حراست از تمامت دین و همگام‌سازی آن با جاریهای

نباید تخریب گردد و امثال آن. و بالجمله آن گونه که جناب عالی از اخبار و روایات برداشت دارید، تمدن جدید بکلی باید از بین برود و مردم کوخ نشین بوده و یا برای همیشه در ضحرا زندگی نمایند.^۱

بدین سان عنصر «زمان و مکان» چونان مسأله ای مهم در فضای استنباط و اجتهاد مطرح شد و در چندی و چونی آن سخن بسیار رفت. مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی که مسؤلیت عظیم و حساس نشر، تبیین، و گسترش آثار و اندیشه های امام خمینی را به عهده دارد، برای هرچه روشنتر ساختن ابعاد این دیدگاه، مقدمات کنگره ای را با عنوان «نقش زمان و مکان در اجتهاد» فراهم آورد.

بانیان آینه پژوهش در آستانه برگزاری این همایش ارجمند سزایند دانستند که در چهار چوب موضوعاتی که محتوای مجله را تشکیل می دهد، شماره ای ویژه این موضوع سازند و بدین سان ضمن دست مریزادگویی به عزیزان و بزرگوارانی که برای سامان دادن به این کنگره همت ورزیده اند گامی در جهت اهداف والا و تبیین دیدگاه ارجمند آن عزیز از دست رفته که صد قافله دل همراه اوست بردارند، بدین سان این شماره مجله را به «نقش زمان و مکان در اجتهاد» اختصاص دادند. مقاله اول کوشیده است آنچه را در این سرمقاله به اختصار آمد، به شرح بازگوید و دیدگاهها گونه گون را در این زمینه بنمایاند. در بخش نقد و معرفیها نیز سعی بر آن بوده است که کتابهایی طرح شود که محتوای آنها به گونه ای با این موضوع مرتبط هستند. کتابشناسی موضوعی نیز با مسأله «زمان و مکان» پیوند استوار دارد.

برای پیشوای بزرگ امت، رضوان الهی و برای رهروان آن بزرگوار توفیق آرزو می کنیم.

والله من وراء القصد

آینه پژوهش



۱. صحیفه نور، ج ۲۱، ص ۹۸.

۲. همان، ج ۲۱، ص ۶۱.

۳. همان، ص ۳۴.

زمان را به عهده دارند. هشدار داد که به این حقیقت توجه کنند و مصالح عظیم را از یاد نبرند و از فضای محدود اندیشه های معمول گامی فراتر نهند و دنیای شگرف روز را با دیگر سانیهایش بشناسند و بدانند که این همه جز با چیرگی بر مرکب زمان فراچنگ نخواهد آمد. آن بزرگوار به فقیهان شورای نگهبان فرمودند:

«تذکری پدرا نه به اعضای عزیز شورای نگهبان می دهم که خودشان قیل از این گیرها، مصلحت نظام را در نظر بگیرند، چرا که یکی از مسائل بسیار مهم در دنیای پر آشوب کنونی نقش زمان و مکان در اجتهاد و نوع تصمیم گیریهاست.»^۱

و در بیان ارجمند دیگری نوشتند:

«این جانب معتقد به فقه سنی و اجتهاد جواهری هستم و تخلف از آن را جایز نمی دانم اجتهاد به همان سبک صحیح است، ولی این بدان معنا نیست که فقه اسلام پویا نیست. زمان و مکان دو عنصر تعیین کننده در اجتهادند. مسأله ای که در قدیم، دارای حکمی بوده است به ظاهر، همان مسأله در روابط حاکم بر سیاست و اجتماع و اقتصاد یک نظام ممکن است حکم جدیدی پیدا کند.»^۲

در پاسخ نامه یکی از شاگردان ارجمندش با تبیینی بیشتر از ابعاد مسأله نگاشتند:

«این جانب لازم است از برداشت جناب عالی از اخبار و احکام الهی اظهار تأسف کنم بنا بر نوشته جناب عالی زکات تنها برای مصارف فقرا و سایر اموری است که ذکرش رفته است و اکنون که مصارف به صلها مقابل آن رسیده است راهی نیست و «رهان» در «سبق و رمایه» مختص است به تیر و کمان و اسب دوانی و امثال آن که در جنگهای سابق به کار گرفته می شده است و امروز هم تنها در همان موارد است. و انفال که بر شیعیان تحلیل شده است، امروز هم شیعیان می توانند بدون هیچ مانعی با ماشین های کذایی جنگلها را از بین ببرند و آنچه را که باعث حفظ و سلامت محیط زیست است نابود کنند و جان میلیون ها انسان را به خطر بیندازند و هیچ کس هم حق نداشته باشد مانع آنها باشد، منازل و مساجدی که در خیابان کشیها برای حل معضل ترافیک و حفظ جان هزاران نفر مورد احتیاج است،